

Ett läroverk i storpolitikens skugga

Kan en jubileumsskrift för ett läroverk som stängdes 1973 vara av minsta intresse för dagens läsare? Ja, absolut, om det handlar om Svenska reallyceum i Helsingfors och man ber en historiker av rang berätta om skolans roll i ett föränderligt samhälle. Förryskning som avlöstes av finländsk nationalism, tyskorientering, en framväxande borgerlighet som kräver utbildning i tekniska ämnen, inte bara klassiska språk, striden om svenskans ställning, lärarlöner som urholkas av inflationen. Skolvärlden ska vara politiskt neutral, men det är inte lätt att hålla på principen när skotten ekar på gatorna utanför.

Svenska Reallyceum i Helsingfors hörde i tiderna till en av huvudstadens stora statliga läroverk som omfattade både den så kallade "mellanskolan" och gymnasiet som ledde till studentexamen med möjligheter att söka inträde till universitet och högskolor. Mellanskolan var femårig dit man kunde söka sig vid 10 – 11 års ålder efter avslutad folkskola. Tillströmningen av elever ökade kontinuerligt och var som störst 1957-1958, det vill säga det år då de stora efterkrigstida årskullarna steg in på scenen. Det är också det året som jubileumsskriften sträcker sig till och det året då skolans elevantal var som störst. Efter 1960 minskar antalet elever kontinuerligt för att slutligen leda till att hela skolan upphörde att existera 1973.

Boken är en gedigen volym på över 600 sidor där elevmatrikeln sammanställd av Martti Mikander, av naturliga skäl upptar det största utrymmet men vad som gör boken läsvärd för en större publik är att i de inledande 250 sidorna historikern Lars G. von Bonsdorff ger en förträfflig översikt hur skolväsendet uppstått och utvecklats under de senaste 100 åren först i Storfurstendömet och sedan i det självständiga Finland.

Skolan tjänar olika intressen

Intressant är att följa med hur helhetssynen på skolan, och inte bara skolan utan framför allt den högre utbildningen har gått genom flera olika skeden. Ursprungligen utgick man ifrån att undervisningen skulle tjäna ståndssamhällets intressen, vilket innebar att högre utbildning skulle förbehållas framförallt adelskapet och prästerskapet. Det gällde att trygga tillgången på själavårdare och fylla behovet av ämbetsmän. Bondeståndet däremot behövde bara lära sig läsa för att kunna tillägna sig bibeln men annars skulle detta stånd inte "belastas" med onödiga kunskaper som de ändå inte hade någon nytta av.

Sedan kom borgarståndet in i bilden och krävde införandet av tekniska ämnen samt moderna språk, något som kolliderade totalt mot universitetsvärdens traditionella betoning på humanistiska ämnen som klassiska språk och antikens mytologi. Följande steg togs av finskhetsrörelsen som drabbade samman med svekomanerna, något som direkt berörde utbyggnaden av folkskolan där man dessutom drabbade samman med kyrkan som av hävd haft ensamrätt till folkbildningen och inte ville avstå från sin centrala uppgift. Och ovanpå alltsammans, förryskningsprocessen där panslavisterna ville genomdriva en allomfattande enhetlig ryskbaserad struktur i hela kejsardömet under rysknationalistisk dominans.

Första världskriget kom att skjuta flera av dessa motsättningar i bakgrunden, men på grund av krigets behov fortsatte förryskningsprocessen inom skolvärlden. Ett typiskt exempel på detta ger bedömningstvisterna om abiturienternas ryska språkkunskaper vid studentexamen, citat: "Enligt det av (den förryskade) Senaten i samråd med Generalguvernören fastställda programmet skulle Överstyrelsen för skolväsendet vid examen ifråga företrädas av en av de ryska inspektörerna eller av en rysk språklärare vid normallyceum, som i examensutskottet skulle träda i rektors ställe. Av honom skulle examinandens godkännande i ryska språket helt och hållet bero." I mars 1917 bröt dock den ryska februarirevolutionen ut, och därefter kom det inte mera ifråga att till denna del

tillämpa 1914 års skolordning.

1916-1917 upphörde man att skilja åt klassiska lyceer och reallyceer och införde istället matematik och språklinjer med hela fem linjekombinationer i båda typerna av skolor. Alla linjekombinationerna utnyttjades dock inte.

Språken för sitt eget krig

Vid krigsutbrottet hade ryskan ännu det största timantalet men motviljan att lära sig ryska var stark på grund av den förhatliga förryskningskampanjen, citat: "Undervisningen blev sålunda mer eller mindre bortkastad. Tyskan blev i verkligheten det främsta främmande språket. Att den fick uppleva en tillbakagång i 1914 års läroplan, är förståeligt, eftersom Ryssland låg i krig med Tyskland och det i allmänhet var förbjudet att tala tyska i de länder, som lydde under tsarens spira. Man gick till storms mot tyskspråkiga namn, börjande med att S:t Petersburg ändrades till Petrograd. Så långt gick det dock inte, att man skulle ha förbjudit all undervisning i den lede fiendens tungomål, men vederbörande lärare ålades att ur läroböckerna klippa ut förgripliga stycken, bland annat "Die Wacht am Rhein" och "Deutschland, Deutschland über alles". Sådant bidrog väl snarast till att ytterligare hetsa upp ungdomen, som i Tysklands seger motsåg Finlands frigörelse från förtrycket."

Finländarna var inte sena att utnyttja sin chans 1917, citat: "Det förändrade politiska läget, som inträtt tack vare den ryska marsrevolutionen, dröjde (de finska) myndigheterna inte att utnyttja till att befria skolan från förryskningen. En ny, parlamentarisk senat övertog samhällets ledning och meddelade kort därpå eller den 3 april 1917, att kurserna i Rysslands historia och geografi finge bortfalla. Istället ökades antalet undervisningstimmar i tyska språket. Skolstyrelsen fick i uppdrag att i förstärkt sammansättning utarbeta förslag till nya läroplaner att tills vidare tillämpas från hösten samma år. Den påtagligaste följden var, att undervisningen i ryska visserligen skulle förbli obligatorisk i gosslyceerna, men givetvis med betydligt nedsatt timantal till fördel för viktigare läroämnen."

Dessa handlingar måste ha visat Kerenski-administrationen med klar tydlighet var finländarnas sympatier låg. Finlands tysklandsorientering hade tilltagit under slutet av 1800-talet framför allt för att unga studerande ville bygga på sin tekniska utbildning samt snappa upp ny teknik. Efter att förrysknings-processen sattes in föddes tanken på ett självständigt Finland men man insåg samtidigt att inga realistiska möjligheter förelåg att med våld bryta sig ur kejsardömet om inte imperiet i sin helhet stod inför en kollaps. Världskriget erbjöd en sådan möjlighet vilket ledde till att grupperingar inom Finland började hoppas på en tysk seger, vilket i sin tur skulle erbjuda en möjlighet för Finland att lösgöra sig från Ryssland. Den politiska tysklandsorienteringen stärktes därigenom genast efter krigsutbrottet sommaren 1914.

Att trycka upp egna frimärken redan i oktober 1917 var en klar markör från Finlands sida att man nu var herre i sitt eget hus. Man ansåg att maktövertagandet av det civila samhället sommaren 1917 berättigade Finlands senat att ge ut egna frimärken. Den berömda arkitekten Eliel Saarinen anlätades som konstnär för att skapa de nya frimärkena. Av märkena ovan utkom 5 p:s märket 1.10, 10 p:s 17.10, 25 p:s 25.10 och 50 p:s märket 24.11.1917 d.v.s. före självständighetsförklaringen. Garoffska släktarkivet/Bokebacken

Modersmålet vädrar morgonluft

Under krigsperioden fram till 1917 förde engelska språket en tynande tillvaro i Storfurstendömet Finland. Språket lästes som tillvalsämne på frivillig basis med fyra timmar i klasserna VII och VIII. Modersmålet fick sig tilldelat en del av de från ryska undervisningen frigjorda timmarna vid omorganisationen 1917 och hade nu nästan lika många timmar som matematikundervisningen, citat: ”Denna utveckling belyser den tilltagande insikten om betydelsen att behärska sitt eget modersmål i tal och skrift. Detta avspeglar samtidigt tidevarvets betoning på det nationella.”

Geografiundervisningen klassificerades från och med 1914 som hörande till naturvetenskaperna och ej mera som hörande till historieundervisningen. Filosofin kunde nu också göra sitt återinträde i undervisningsplanen. Ämnet hade av tradition varit bannlyst på grund av kejsardömet misstänksamhet mot all verksamhet som kunde befaras sprida revolutionärt tänkande.

Kejsarloven bort

I och med den ryska februarirevolutionen slopades alla lovdagar i skolan som var förknippade med den kejsarliga familjen. Tidigare hade kejsarfamiljens namnsdagar och tronbestigningsdagar högtidlighållits i skolorna som lovdagar. Däribland ingick också den så kallade ”Borkidagen” som firades till åminnelse av Alexander III:s och kejsarfamiljens mirakulösa räddning från den fruktansvärda tågolyckan den 29 oktober 1888 i Borki i Ukraina då familjen var på återresa från sin sommarvistelse på Krim till S:t Petersburg. Skoleleverna skulle troligen inte ha haft något emot att fortsätta att hålla i ära de kejsarliga högtiderna.

1916 rörde tyskarna stora framgångar på östfronten och stridslinjerna kom närmare Finland. Det var risk för att Finska viken kunde bli en krigsskådeplats. Rykten lät förstå att det förelåg en fara att

Sverige skulle sluta upp på Tysklands sida. På grund av detta förstärktes försvaret av Helsingfors som räknades till Sveaborgs befästningsområde. Truppernas antal ökades och sedan januari 1917 togs folkskolorna i anspråk för truppernas inkvartering. Folkskolebarnen måste dela utrymme med lärdomsskolans elever. Detta ledde till en stor trängsel i alla lärdomsskolor.

Tyskprov under smattrande salvor

Lars G. von Bonsdorff beskriver stämningarna i skolan efter marsrevolutionen 1917 i Petrograd: ”Snart utspelade sig ett hemskt drama inför skolelevernas ögon när de fick bevittna hur en revolution går till. När abiturienterna en dag i mitten av mars (1917) höll på med prövningen i tyska, skedde det under smattrande salut på stadens gator. Under sin vandring mellan skolan och hemmet kunde eleverna få se soldater rycka gradbeteckningarna av sina chefer, eller iaktta, hur blödande officerskroppar bars förbi. Skott knallade på många håll. På Järnvägstorget lyssnade människomassor, uniformerade och civila, till glödande tal om frihet, jämlikhet och broderskap. Kors och tvärs genom staden susade en bil bemannad med unga militärer, som på en stång visade upp tsardömets flagga - upp och ner vänd. Det låg frihetsyra i luften. Röda bandrosetter prydde krigarna, men också civilas bröst. Demonstrationståg drogo fram på gatorna under röda fanor med påskriften ”Svoboda”, ”Frihet, jämlikhet och broderskap” m.m. Allt detta och mycket därtill fingo den tidens gossar uppleva. Visserligen fortsatte skolorna att arbeta, men intresset för studierna avmattades nog i hög grad av dagens stora händelser, Det ryska folket hade avskuddat sig tsardömets ok, och i Finland jublade man över att hotet mot landets särställning åter och nu kanske slutgiltigt blivit avvärjt. På hustaken fladdrade lejonfanan glatt, såsom det gjort det några dagar under nationalstrejken. Lantdagen sammanträdde och kom överens med den ryska revolutionsregeringen om de lagliga rättigheternas återställande. En ny parlamentarisk senat kom till, och skolstyrelsen fick gå i författning om att 1914 års läroplan ändrades i enlighet med de nya förhållandena.”

Höstterminen 1917 förlorad

Historikern von Bonsdorff beskriver stämningarna vidare: ”Men glädjen över det som skett, grumlades snart av ökade livsmedelssvårigheter, sedan oron i Ryssland vållat avbräck i tillförseln därifrån. En kruttorr sommar och lantbruksstrejker försvårade försörjningsläget. Senaten såg sig nödsakad att förlänga sommarferien (för skoleleverna) till den 4 oktober. När höstterminen började, uteblev några på landsbygden bosatta elever, men Skolstyrelsen gick [...] med på specialarrangemang för dessa elever. Inte heller denna termin avlopp dock utan störningar. I november måste skolorna hållas stängda till följd av generalstrejken, som upprätthölls med stöd av röda gardet.”

Man kan således konstatera att nästan hela skolans hösttermin 1917 gick förlorad på grund av samhällsoroligheterna.

När man läser Kamratförbundets historik över Svenska Lyceum kan man ur det statistiska materialet utläsa en tydlig demografisk brytningspunkt 1917 på basen av elevantalet samt på grund av familjebakgrunden därifrån eleverna kommer. Elevantalet i Svenska Lyceum hade hållit sig konstant vid cirka 400 under perioden 1900-1917 men genast därefter stiger antalet elever till över 600. Samtidigt visar skribenterna att före 1917 elevernas familjebakgrund dominerades av högreståndsfamiljer medan klassificeringen blir svårare och mera diversifierad efter 1917. Enligt författarna återspeglar denna förändring den begynnande urbaniseringen och upplösning av det traditionella bondesamhället.

Rasbiologi ännu med i bilden

Här och var i boken stöter man på rester av den rasbiologiska tankevärlden, citat: ”Emellertid torde såväl forntid som nutid i rika mått betyga, att den svenska folkkaraktären bottnar i en mängd sådana arvsanlag, som i särskilt hög grad behövs till att upprätthålla ordnade samhällen och att bygga upp en högre odling. Att åt mänskligheten rädda en så dyrbar andlig tillgång som den svenska arvsmassan synes vara en av de viktigaste förutsättningarna för den s. k. västerländska kulturens

räddning.” Vidare: ”Måhända kunna vi dra slutsatsen, att en strängare gallring redan av de inträdessökande (till läroverk) vore önskvärdt för att i tid leda in på andra banor (ss. kroppsarbete) sådana gossar, som sakna förutsättningar för att genomgå en fullständig mellanskolekurs och som genom sin intagning i läroverket endast blir en onödig belastning för skolverket.”

Svårt vara rektor

Rektorsämbetet i skolan var slitsamt och illa betalt. Därtill måste man behärska den politiska balansgången, för skolan var en av huvudmålgrupperna för kejsardömet's förryskningsprocess. Under generalguvernör Bobrikoffs tid hade till och med en omtyckt rektor, Adolf von Bonsdorff tvingats av politiska själ att avgå 1901. Trots att första världskriget bröt ut fortsatte förryskningsprogrammet. Korselden mellan politik och sparkampanjer blev till slut så stor att till och med en rektor, Karl Severin Ahonius begärde tjänstledigt för skolåret 1916-1917. Han ville förverkliga sin dröm om livet på landet som fruktodlare och jordbrukare.

Karl Jalmari Rostedt utnämndes för tiden 1.8-7.9 1916 till tjänsteförrättande rektor och till ordinarie innehavare av ämbetet 7.9 1916. Rostedt klarade av balansgången mellan politik och pedagogik bättre vilket gjorde att han stannade kvar som rektor i hela 20 år. Den som där emot inte klarade av miljöskiftet var Ahonius. Väl ute i landsbygden konfronterades han med en krass verklighet som inte alls motsvarade hans romantiska förväntningar. Arbetskraften trilskades och strejkade varefter direkta oroligheter uppstod. Djupt besviken återvände Ahonius 1917 till skolan för att återuppta sitt värv som lärare i ryska. Här väntade honom en ny överraskning, på grund av den nyvunna inre självständigheten under sommaren 1917 hade ryskan gjorts till ett frivilligt ämne och ingen ville läsa det mera. Den gamla sanningen gällde även här: ”Man lär så länge man har elever”.

Lönerna för lärarna hade varit rätt goda under perioden 1900-1916. Genom ålderstillägg och genom att skaffa sig bättre och bättre tjänster kunde de komma fram till en jämn inkomstökning.

Inflationen var också låg under denna period vilket innebar att inkomstökningen motsvarades av en reell höjning av ens köpkraft. Till och med under början av världskriget hölls inflationen inom vissa gränser. Men den stora förändringen kommer i slutet av år 1917, då Finland inleder sin självständighet. Inflationen rasar i höjden vilket leder till en reallöneförsämring för statstjänstemännen. Lärarna blev helt enkelt tvungna att skaffa sig sidoinkomster för att kunna försörja sig. I praktiken ledde detta till en klar sänkning av standarden på lärarkåren då de välutbildade lärarna sökte sig andra, bättre betalda tjänster och ersattes nya oerfarna förmågor. Man brukar säga att krigets första offer är sanningen, men man kunde nog tillägga att krigets andra offer är pengarnas värde.

Glider över svåra frågor

Jubileumsskriften över Svenska Lyceum i Helsingfors ger en bra bild om hur skolförhållandena kraftigt förändrades 1917 i och med den ryska februari revolutionen och att Finland genom de tillfälligt friare förhållandena först tog över det civila styret i landet och sedan i december utropade landets självständighet. Samtidigt som Finland gör sig av med en rysk dominans kommer tre nya faktorer in i bilden: Den officiella tysklandsorienteringen, urbaniseringen och inflationen, alla tre fenomen som fick en stor betydelse i den kommande samhällsutvecklingen.

De stora politiska frågorna, så som partibildningen efter 1906 års regeringsreform behandlas med stor varsamhet i boken, där man upprepade gånger understryker att skolvärlden måste vara en neutral och oberoende institution i samhället som inte får framhäva någon enskild grupperings intressen. Sålunda glider bokens författare nästan omärkligt över alla knepiga frågeställningar som berör inbördeskriget 1918, trots att hela skolbyggnaden användes av de röda som interneringsfångelse för den så kallade Sigurdgårdens. En politisk fråga som dock i flera tillfällen lyfts fram i texten är språkfrågan, det vill säga de ”äktfinska” ytterlighetsgruppernas förföljelseliknande kampanj mot det svenska språket. Här sparar författaren inte på krutet när det gäller att framföra sin avsky gentemot denna typ av vulgärnationalism. För envar som vill fördjupa sig i alla dessa delikata frågor kan boken varmt rekommenderas.

THOMAS GAROFF